महर्षि पतञ्जलि संस्कृत संस्थान मध्यप्रदेश
(भोपाल)

प्रश्न बैंक सत्र- 2021-2022

कक्षा - उत्तर मध्यमा प्रथमवर्ष
(11वीं)

विषय :- संस्कृत व्याकरणम्

विषयकोड - 1101

प्रथम प्रश्न पत्र

डॉ लक्ष्मीकान्त मिश्र
प्राचार्य
श्री ललिताम्बा संस्कृत
विद्यालयस्य
रामपुरवा ग्राम मैहर
जिला - सतना (म०प्र०)

(1)

उत्तर मध्यमा प्रथमवर्ष (11वीं)
विषय :- संस्कृत व्याकरणम्
कोड - 1101

समय :- घण्टात्रयम् पूर्णाङ्कः - 100

इकाई - 01

निर्देश :- सर्वे प्रश्नाः समाधेयाः ।

उचित विकल्पं चिनुत -

(i) "लघु सिद्धान्त कौमुदी" अस्य ग्रन्थस्य लेखकः कः ।
(क) नागेश भट्टः (ख) भट्टोजीदीक्षित : (ग) राजशेखर : (घ) वरदराजाचार्य :

(ii) कौमुद्या : उपजीव्यो ग्रंथ : को ऽस्ति
(क) - अष्टाध्यायी (ख) सिद्धान्त कौमुदी (ग) भूषणसार : (घ) - व्याकरण महाभाष्य

(iii) कति माहेश्वर सूत्राणि सन्ति ।
(क) - द्वादश (ख) - चतुर्दश (ग) - विंशति : (घ) त्रिंशत् ।

(iv) कुतः प्राप्तानि माहेश्वर सूत्राणि
(क) शिवस्य ढक्कात: (ख) सरस्वत्या : (ग) ब्रह्मणः प्रसादात् (घ) उपासनाया :

(v) - हकारादिष्वकाराणां किं प्रयोजनम् ।
(क) सूत्राणामुच्चारणार्थम् (ख) - ज्ञानार्थं (ग) प्रत्याहारार्थम् (घ) लघ्वर्थम्

(vi) - कर्तुः पदे का विभक्तिरस्ति
(क) - प्रथमा (ख) - तृतीया (ग) - षष्ठी (घ) - सप्तमी

(vii) - सम्प्रदाने का विभक्तिर्भवति
(क) - षष्ठी (ख) - चतुर्थी (ग) - तृतीया (घ) - पञ्चमी

(viii) समास : कतिविध :
(क) - अष्टधा (ख) द्विधा (ग) - पञ्चधा (घ) दशधा

(ix) - कति कृत्याः भवन्ति
(क) पञ्चकृत्याः (ख) - दश (ग) एकादश (घ) षड् ।

(2)

(X)- 'आद्यन्तवत्' अस्मिन् पदे कः प्रत्ययः अस्ति

(क) अण् (ख) - आमन् (ग) - मत्र् (घ) - आयन्

उत्तर — i - घ, ii - क, iii - ख, iv - क, v - घ, vi - ग, vii - ख, viii - ग, ix - क, x - क

इकाई 02

सत्य/असत्य कथनं निरूपयत।

(i) - षड् कारकाणि भवन्ति।
(ii) - कालोच्चारणमेवोपदेशः।
(iii) - अणादि संज्ञार्थानि माहेश्वर सूत्राणि
(iv) - 'पितरि' पदे तृतीया विभक्तिरस्ति
(v) - अनुस्वारस्य उच्चारणं कण्ठात् जायते।
(vi) - 'भिन्न' पदे 'क्त' प्रत्ययः अस्ति।
(vii) - 'व्याकरण' शब्दे 'ख' उपसर्गः अस्ति।
(viii) - अनिमत्तो परिस्थितिकः प्रातिपदिकार्थः।
(ix) - आधारस्त्रिप्रकारको भवति।
(x) - अन्यपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावः समासः।

उत्तर — 1 - सत्य 2 - सत्य 3 - सत्य 4 - असत्य 5 - असत्य 6 - सत्य 7 - असत्य 8 - असत्य 9 - सत्य 10 - असत्य।

इकाई 03

"रिक्तस्थानं पूरयन्तु"

(i) - प्रत्याहारेषु .... संज्ञकानां वर्णानां ग्रहणं न भवति
(ii) - मुख नासिका .... अनुनासिकः
(iii) - अर्थवद्धातुरप्रत्ययः ....
iv — धातुसूत्र गणोणादि वाक्यलिङ्गा ....?
v — षड् विधं .... लक्षणम्

(VI) — अदो घस्लृ आदेशः स्यात् ...... लकारे ।

(VII) — हन् धातोः ...... आदेशः स्यात् लङ् लकारे ।

(VIII) — जुहोत्यादिभ्यः ...... विकरणः स्यात् ।

(IX) — ज्ञा धातोः ...... आदेशो भवति शित् परे ।

(X) — रुधादि गणे ...... विकरणो भवति ।

उत्तर — I - इत् II - वचनो III - प्रातिपदिक IV - ~~शब्द~~ अनुशासनम्
V - सूत्र VI - लिट् VII - वध VIII - श्लुः IX - जा X - श्नम् ।

(इकाई 04)

"एकेन शब्देनोत्तरं देयम्"

1 - कति लकाराः सन्ति ।
2 - आत्मने पद-संज्ञकाः कति तङ् प्रत्ययाः ।
3 - श्यन् विकरणः कस्मिन् गणे भवति ।
4 - 'व्याकरणम्' पदे कौ उपसर्गौ स्तः ।
5 - कर्म वाच्ये कर्तरि का विभक्ति भवति ।
6 - कर्तृवाच्ये कर्मणि का विभक्तिः स्यात् ।
7 - अभिज्ञा वचने कः लकारो भवति ।
8 - पौनः पुन्ये भृशार्थे च द्योत्ये हलादि धातोः कः प्रत्ययः स्यात् ।
9 - इच्छायामर्थे धातोः कः प्रत्ययः स्यात् ।
10 - "मुनित्रयम्" इत्यत्र केषां मुनीनां संकेतः ।

उत्तर — ① - 10 ② - 9 ③ - दिवादि गणे ④ - "वि, आङ्" ⑤ - तृतीया
⑥ - द्वितीया ⑦ - लृट् ⑧ - यङ् ⑨ - सन् ⑩ पाणिनि, पतञ्जलि, कात्यायन

"इकाई 05"

"यथायोग्यमाकलयन्तु" (सही जोड़ी मिलाएँ)

1- सूत्राष्टाध्यायी	—	(क)- लिङ्
2- वर्तमाने	—	(ख)- पाणिनि:
		(ग)- चतुर्थी
3- नमः योगे	—	(घ)- पञ्चमी
4- इत्संज्ञकत्वम्	—	(ङ)- संहिता
5- शब्दज्ञानजनकम्	—	(च)- लट्
6- सुप् आत्मन:	—	(छ)- अनुबन्धत्वम्
7- निमित्तोपादानिमित्तिक:	—	(ज)- व्याकरणम्
8- वर्णानामतिशयित: सन्निधि:		(झ)- प्रातिपदिकार्थ:
9- सम्भावने अपादाने	—	(ञ)- कण्ठ्य
10- हेतुहेतुमद्भावे		

उत्तर - I- ख, II- च, III- ग, IV- छ, V- ज, VI- ञ, VII- झ, VIII- ङ, IX- घ, X- क, ।

इकाई 06

निम्नलिखितानां संक्षेपेण उत्तरं दीयताम् ।

I- प्लुत: वर्णे कति मात्रा: भवन्ति

II- उदात्तसंज्ञा केन सूत्रेण भवति

III- "मुखनासिकावचनोऽनुनासिक:" अस्य क: भाव: ।

IV- भवत्यजय: अस्मिन् पदे का सन्धि: विग्रहश्च

V- "दीर्घाज्जसि" अस्य विग्रह: प्रदर्शनीय:

VI- कति उपसर्गा: के च ते

VII- अव्ययस्य लक्षणं लिखत

VIII- अन्तस्थ संज्ञका: के वर्णा: सन्ति ।

IX- शाल्मुखे कति वर्णा: सन्ति ।

"इकाई 6"

(1) – धातोः पूर्वम् केषां संयोजनं भवति ।

उत्तर – I – तिस्रः II – उच्चैरुदात्तः III – अनेनसूत्रेण अनुनासिक संज्ञा भवति, IV – अत्र सन्धिरहितं "भवन्ति अजेयः"
V – दीर्घात् + जसि, VI – (22) द्वाविंशतिः, VII – पञ्चविंशतिद्व्ययम्
VIII – य, व, र, ल, IX – चतुःषष्टिः X – उपसर्गाणाम् संयोजनं भवति ।

"इकाई 07"

I – अदिप्रभृतिभ्यः शपः अस्य भावं लिखत

II – ब्रूञ् धातोः आह आदेशः केन सूत्रेण भवति

III – "स्वादि गणे" श्नुः विकरणो भवति तस्य एकं प्रयोगं लिखन्तु ।

IV – श्नाः, शप् – विकरणयोः "कः भेदः" प्रतिपादयन्तु ।

V – "सत्यापपाश" ~~इत्यादिना~~ सूत्रं पूरयन्तु ।

VI – अद् धातोः लट् लकारस्य रूपाणि लिखन्तु ।

VII – क्रीणाति प्रयोगे कः लकारः विकरणश्च साधयन्तु ।

VIII – तिङ् प्रत्ययान् लिखन्तु ।

IX – युष्मद् शब्दस्य प्रथमा, चतुर्थी च विभक्तेः रूपाणि लिखत ।

X – कृत्य संज्ञकः के प्रत्ययाः सन्ति ।

इकाई 08

~~दीर्घोत्तरीयाः प्रश्नाः~~

I – निम्नाङ्कितानां प्रयोगाणां लकारं प्रदर्शयत

(1) – अजागः (2) अस्ति (3) अदधात् (4) दोग्धि (5) सुप्यात्

II – "स्वतन्त्रः कर्ता" अस्य सूत्रस्यार्थं लिखन्तु ।

III – वार्तिकस्य लक्षणं लिखन्तु ।

IV – "वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा" अस्यार्थं लिखत ।

V – "तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः" अस्य सूत्रस्य कः भावः ।

VI – निम्नाङ्कितेषु रूपः प्रयोगाः साधनीयाः ।

1 – ददाति 2 – स्नाति 3 – जुहोतु, 4 – बिभेति,
5 – रुणद्धि, 6 – चोरयति

VII – निम्नाङ्कितानां धातूनां लट्लकारस्य रूपाणि लिखन्तु
(1) 'अद् भक्षणे' (2) ओहाक् त्यागे (3) तुद् व्यथने ।

VIII – सूत्राणि पूरयन्तु –

(1) – अर्थवदधातु ....
(2) – अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनाम् ....
(3) – धातोः कर्मणः ....
(4) धातोरेकाचो हलादेः ....
(5) – आर्धधातुकस्येड् ....

IX — निम्नलिखितानां प्रयोगाणां विकरणं लिखन्तु

1- दीव्यति
2. भवति
3. क्रीणाति
4. सुनोति
5. तुदति
6. चोरयति
7. जहाति
8. रुणद्धि
9. करोति
10- ददाति

[यथा — "वेत्ति" इत्यत्र शप् लुक् विकरणं
गच्छति इत्यत्र = शप् विकरणं
पठति इत्यत्र = शप् विकरणं
(तथैव लेखनीयम्)]

X — धातुसूत्रगणोणादिवाक्यलिङ्गानुशासनम् ।
आगमप्रत्ययादेशाः उपदेशाः प्रकीर्तिताः ॥
अस्य श्लोकस्यार्थं लिखन्तु ॥

इकाई 09

(1) "अनुवादो विधीयताम्" (संस्कृत भाषायाम्)

1- वह पुस्तक पढता है
2- तुम कहाँ जाते हो ।
3- मै विद्यालय जाता हूँ
4- देवदत्त हरि को भजता है ।

5- राम ने रावण को मारा

6. मेरा विद्यालय एक आदर्श विद्यालय है।

7- बालक डंडे से कुत्ते को मारता है।

8- विश्व का कल्याण हो।

9- वृक्ष से फले गिरते हैं।

10- वह मेरा पुत्र है।

(11) (हिन्दी भाषायां अर्थं लिखत)

1- मम पार्श्वे त्रीणि पुस्तकानि सन्ति।

2- तानि प्रतिदिनं पठामि।

3- विद्यालयं परितः वृक्षाः सन्ति

4- पूर्वस्यां दिशि भुवनभास्करः उदेति

5- धर्मरक्षी अजेयो भवति।

6. यतो धर्मः ततो जयः संजायते।

7- ईश्वरः सर्वभूतानां हृदये तिष्ठति।

8- प्रसरतात् भुवने सुरभारती।

9- कल्पलतेव विद्या किं किं न साधयति

10- महर्षि पतञ्जलि संस्कृत संस्थानं: मध्यप्रदेशस्य भोपाल नगरे वर्तते। तत: सर्वे संस्कृतविद्यालयाः प्रचलन्ति।

11- सुरेशस्य सर्वदा पाठनीया।

12- विद्यया पुरुषः ज्ञानवान् भवति। अतः सर्वैः बालकैः प्रमादं विहाय पठितव्यम्।

(9)

वाच्यपरिवर्तनम् कुर्वन्तु

इकाई । ६.

(i) — निम्नाङ्कितानां कर्मवाच्यं कः स्वरूपं भवति

(1) — सः पुस्तकम् पठति ।

२- बालकः गृहं गच्छति

३. सः मोदकं खादति

४- अहं हट्टं गच्छामि

५- देवदत्तः हरिं भजति ।

(ii) — कर्मवाच्ये कर्तरि प्रथमा भवति न वा लिखन्तु

(iii) - उक्ते कर्तरि प्रथमा स्यात् अनुक्ते तृतीया भवेत् ॥
अस्यार्थं विशदीकरणीयम् ।

(iv) — कर्मवाच्ये कस्य प्रधानता भवति ।

(v) — कर्तृवाच्ये केन सूत्रेण प्रथमा विभक्तिः भवति